

Uniwersytet Rzeszowski

RENATA ŚWIRGOŃ-SKOK

ORCID: 0000-0003-2635-6462

rskok@op.pl

Wiek a wymiar kary w rzymskim prawie karnym

Age and punishment in Roman Criminal Law

WPROWADZENIE

Wiek jest jedną z przesłanek pociągnięcia do odpowiedzialności karnej i wymiaru kary nie tylko w polskim prawie karnym. Odmienne niż w przypadku przestępców dorosłych traktowanie nieletnich sprawców czynów zabronionych nie jest wytworem czasów współczesnych, lecz datuje się od lat najdawniejszych.

Tak było już w prawie rzymskim, bowiem podstawą odpowiedzialności karnej w prawie rzymskim był zamiar sprawcy (*voluntas*) popełnienia czynu zabronionego¹, zatem brak świadomego działania lub zaniechania po stronie sprawcy, np. ze względu na wiek, był okolicznością wyłączającą jego odpowiedzialność:

D. 50,17,108 (*Paulus libro quarto ad edictum*): *Fere in omnibus poenalibus iudiciis et aetati et imprudentiae succurritur.*

W cytowanym fragmencie Paulus wyraził pogląd, że w prawie wszystkich sprawach karnych wiek i nieumyślność przemawiały na korzyść sprawców (*suc-*

¹ Zob. też: K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 134; M. Kuryłowicz, *Odpowiedzialność „nieletnich” za czyny bezprawne w prawie rzymskim*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 9–15; W. Rein, *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian. Ein Hilfsbuch zur Erklarung der Classiker und der Rechtsquellen*, Leipzig 1844, s. 206–208.

curritur). Od tej zasady istniały jednak pewne wyjątki, np. w przypadku *crimen maiestatis*².

W niniejszym opracowaniu chciałabym przybliżyć zagadnienie wpływu wieku na wymiar kary w rzymskim prawie karnym. Nie będę zajmować się szczegółowo problematyką wpływu wieku sprawcy na powstanie odpowiedzialności karnej w prawie rzymskim, bowiem to zagadnienie było już przedmiotem wielu publikacji naukowych, także w literaturze polskiej³. Natomiast będę dążyć do odpowiedzi na pytanie, jak wiek sprawcy wpływał na zakres wymierzonej mu kary oraz czy i jak wpływ na wymiar kary mógł mieć wiek ofiary przestępstwa.

WIEK SPRAWCY A WYMIAR KARY W PRAWIE RZYMSKIM

W prawie rzymskim wiek sprawcy przestępstwa oprócz tego, że mógł wpływać na powstanie (lub niepowstanie) odpowiedzialności karnej, to mógł zostać wzięty pod uwagę przy wymiarze kary i jej rodzaju⁴.

W prawie archaicznym niedojrzały do 14. roku życia nie mogli zostać skazani na karę główną:

Tab. 8,9: *Frugem quidem aratro quaesitam noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat, suspensumque Cereri necari iubebant, impubem praetoris arbitratu verberari noxiamve duplionemve decerni.*

Cytowany fragment Ustawy XII Tablic odnosi się do przestępstwa zniszczenia upraw rolnych, które karane było karą śmierci w sytuacji, kiedy sprawca był osobą dojrzałą. Natomiast gdy czyn ten popełnił niedojrzały, to mógł zostać skazany albo na karę chłosty, albo na odszkodowanie. Karę orzekał pretor w oparciu o indywidualną ocenę każdego przypadku⁵.

² M. Kuryłowicz, *Odpowiedzialność „nieletnich”...*, s. 14; P. Kołodko, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012, s. 187–219.

³ K. Amiełańczyk, *Lex Cornelia de sicariis et veneficis: Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom 81 r. p.n.e.*, Lublin 2011, ss. 222; M. Kuryłowicz, *Odpowiedzialność „nieletnich”...*, s. 11; T. Crofts, W.T. Crofts, *The Criminal Responsibility of Children and Young Persons: A Comparison of English and German Law*, Aldershot 2002, s. 93 i n.; J. Hillner, *Prison, Punishment and Penance in Late Antiquity*, Cambridge 2015, s. 59; W. Kosior, *Kategorie i granice wieku oraz ich znaczenie w rzymskim prawie prywatnym*, Rzeszów 2022, s. 346 i n.; *idem*, *Age of a Victim as Crime's Feature in Roman Law*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 4, s. 91–109; E. Loska, *Kilka uwag na temat zeznań niewolników w procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 3(60), s. 449–463; T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 76; S. Solazzi, *Qui infanti proximi sunt*, „Labeo” 1955, no. 1, s. 17.

⁴ Zob. T. Mommsen, *op. cit.*, s. 1042.

⁵ M. Zabłocka, J. Zabłocki, *Ustawa XII Tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2003, s. 54–55.

Podobnie kwestię wymierzenia kary głównej wobec niedojrzałych przedstawił Ulpian:

D. 21,1,23,2 (*Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium*): ... *Capitalem fraudem admisisse accipiemus dolo malo et per nequitiam: ceterum si quis errore, si quis casu fecerit, cessabit edictum. Unde Pomponius ait neque impuberem neque furiosum capitalem fraudem videri admisisse.*

W cytowanym passusie jurysta odwołuje się do poglądu Pomponiusa, zgodnie z którym osoby niedojrzałe i chore umysłowo nie mogły popełnić przestępstwa zagrożonego karą główną, bowiem po ich stronie brak było rozeznania co do popełnianego przestępstwa. Wydaje się, że wiek niedojrzały był przy odpowiedzialności karnej uznawany za okoliczność wyłączającą z zasady odpowiedzialność sprawcy⁶.

Podobne rozstrzygnięcia odnośnie do wieku i rodzaju stosowanej kary zawarło w *senatus consultum Silanianum* z 10 r. n.e.⁷, tym razem dla niewolników:

D. 29,5,1,32 (*Ulpianus libro 50 ad edictum*): *Impubes servus vel ancilla nondum viripotens non in eadem causa erunt: aetas enim excusationem meretur.*

W cytowanym fragmencie Ulpianus, komentując zasady odpowiedzialności karnej na podstawie tej uchwały, wskazał, że niedojrzały niewolnik oraz niewolnica, która była jeszcze niezdolna do posiadania potomstwa, byli w innej sytuacji, ponieważ młody wiek był okolicznością usprawiedliwiającą ich zaniechanie⁸. Tacy niewolnicy nie byli skazywani na karę śmierci ani nie podlegali torturom w trakcie przesłuchania związanego z przestępstwem⁹.

Ponadto regulacje dotyczące wpływu wieku na wymiar kary przewidywało ustawodawstwo rzymskie (*Iulia de adulteriis coërcendis*) dla przestępstwa cudzołóstwa:

D. 4,4,37,1 (*Tryphoninus libro 3 disputationum*)... *minor annis viginti quinque non meretur in integrum restitutionem, utique atrocioribus, nisi quatenus interdum miseratio aetatis ad mediocrem poenam iudicem produxerit. Sed ut ad legis Iuliae de adulteriis coërcendis praecepta veniamus, utique nulla deprecatio adulterii poenae est, si se minor annis adulterum fateatur.*

Tryphoninus, komentując ustawę o karaniu za cudzołóstwo, wskazuje, że za przestępstwo ponosili odpowiedzialność karną dojrzały, nawet przed 25. rokiem

⁶ Tak: W. Kosior, *Age of a Victim...*, s. 96 i n.

⁷ K. Amiełańczyk, *Głos cesarza Hadriana w sprawie s.c. Silanianum*, „Zeszyty Prawnicze” 2006, z. 6, s. 11.

⁸ Por. O.F. Robinson, *Slaves and the Criminal Law*, „ZSS” 1981, no. 98, s. 234.

⁹ E. Loska, *Kilka uwag...*, s. 449–463.

zycia, ale wtedy mogli liczyć na uwzględnienie wieku przez sędziego przy wymiarze kary. Jednak gdy minor przyznał się do popełnienia zarzucanego mu *adulterium*, to wtedy nie mogło wystąpić złagodzenie kary ze względu na wiek. B. Łapicki¹⁰ wskazał tutaj na użyty termin *miseratio aetatis* w znaczeniu litości, która odgrywała rolę motywu przepisów prawnych i uzasadniała łagodzenie kar w stosunku do osób, które nie ukończyły 25 lat.

Podobne rozstrzygnięcia odnośnie do wpływu wieku na wymiar kary miały zastosowanie do innych *crimen*:

D. 48,13,7(6) (*Ulpianus libro 7 de officio proconsulis*): *Sacrilegii poenam debebit proconsul pro qualitate personae proque rei condicione et temporis et aetatis et sexus vel severius vel clementius statuere.*

Przytoczony fragment dotyczy przestępstwa świętokradztwa (*sacrilegium*), w którym przy wymierzaniu kary należało uwzględnić status sprawcy, okoliczności i czas popełnienia przestępstwa oraz wiek lub płeć sprawcy. Tym samym jurysta przyznał, że wiek miał znaczenie dla wymiaru kary¹¹.

Analogiczne wnioski możemy wysunąć przy orzekaniu kary za przestępstwo usuwania znaków granicznych:

D. 47,21,2 (*Callistratus libro 3 de cognitionibus*): *Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: „Quin pessimum factum sit eorum, qui terminos finium causa positos propulerunt, dubitari non potest. De poena tamen modus ex condicione personae et mente facientis magis statui potest: nam si splendidiore personae sunt, quae convincuntur, non dubie occupandorum alienorum finium causa id admiserunt, et possunt in tempus, ut cuiusque patiatur aetas, relegari, id est si iuvenior, in longius, si senior, recisius. (...).*

Jurysta przywołał tutaj reskrypt cesarza Hadriana dotyczący *terminus motus*, zgodnie z którym kara za ten czyn powinna być wymierzona odpowiednio do statusu sprawcy oraz zamiaru, z tym że przy orzekaniu kary wygnania należało uwzględnić wiek sprawcy, mianowicie młodszy sprawca powinien zostać wygnany na dłuższy okres, a starszy na krótszy. Jak wskazał K. Amielańczyk¹², przy karaniu za to przestępstwo wiek sprawcy ze względów humanitarnych stanowił okoliczność łagodzącą¹³.

¹⁰ B. Łapicki, *O spadkobiercach ideologii rzymskiej: okres chrystianizacji Cesarstwa Rzymskiego*, Łódź 1962, s. 281.

¹¹ Por. W. Krenkel, *Naturalia non turpia: sex and gender in ancient Greece and Rome*, Hildesheim 2006, s. 522.

¹² K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 128; R. Świrgoń-Skok, 'Crimen termini moti'. *Ochrona znaków granicznych w państwie rzymskim*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 325–337.

¹³ Por. Coll. 13,3,2: *Verba rescripti ita se habent: „pessimum factum eorum, qui terminos finium causa positos abstulerunt, dubitari non potest. poenae tamen modus ex condicione personae*

Zatem analizując zagadnienie wpływu wieku na wymiar kary, można stwierdzić, że prawo rzymskie chroniło nie tylko osoby niedojrzałe, które nie miały jeszcze właściwego rozeznania bezprawności podejmowanych działań, ale również osoby starsze, o czym może świadczyć niżej przytoczony fragment autorstwa Ulpiana:

D. 29,5,3,7 (*Ulpianus libro 50 ad edictum*): *Ignoscitur etiam his qui aetate defecti sunt.*

Przywołany fragment komentarza Ulpiana do *s.c. Silanianum* wskazuje, że okolicznością, którą należało brać pod uwagę przy odpowiedzialności karnej za nieudzielenie pomocy panu przez niewolnika, była słabość fizyczna niewolnika spowodowana jego wiekiem. Najpewniej chodziło tutaj o ułomność fizyczną spowodowaną wiekiem starszym i dlatego przyjęto, że tacy niewolnicy nie ponosili odpowiedzialności karnej¹⁴.

W analogiczny sposób wiek starczy był okolicznością wpływającą na wymiar kary przy przestępstwach, za które wymierzono karę *in metallum*:

D. 48,19,22 (*Modestinus libro 1 differentiarum*): *In metallum damnati si valetudine aut aetatis infirmitate inutiles operi faciundo deprehendantur, ex rescripto divi Pii a praeside dimitti poterunt, qui aestimabit de his dimittendis, si modo vel cognatos vel adfines habeant et non minus decem annis poenae suae functi fuerint.*

Modestyn, powołując się na reskrypt cesarza Antoninusa Piusa, wskazuje, że jeżeli skazany na karę pracy w kopalni nie mógł dłużej jej wykonywać z uwagi na swój stan zdrowia lub wiek, to należało uznać go za niezdolnego do pracy i zwolnić z wykonywania kary pod warunkiem ustalenia przez namiestnika, że posiadał jakichś krewnych lub powinowatych oraz odbył wymierzoną karę przez co najmniej 10 lat¹⁵.

Poza tym w rzymskim procesie karnym wiek odgrywał istotną rolę przy stosowaniu kary tortur¹⁶. *Quaestio per tormenta* nie stanowiło odrębnego dowodu, a służyło jedynie jako środek uzyskania przyznania się obwinionego lub

et mente facientis magis statui potest: nam si splendidiore sunt personae, quae convincuntur, non dubito quin occupandorum aliorum finium causa id admiserint, et possunt in tempus, ut cuiusque patitur aetas, relegari id est si iuvenior in longius, si senior recisius: si vero alii negotium gesserunt et ministerio functi sunt, castigari et sic in biennium aut triennium ad opus publicum dari. Quod si per ignorantiam aut fortuito lapides usus causa furati sunt, sufficit eos verberibus coerceri”.

¹⁴ K. Amiełańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 140.

¹⁵ Zob. *Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia*, red. M. Jońca, Warszawa 2021, s. 9–10, vs. *Aetas*.

¹⁶ O stosowaniu tortur w prawie rzymskim por. B. Sitek, „*Quaestionem*” *intelligere debemus tormenta et corporis dolorem ad eruendam veritatem*, [w:] *Crimina et mores: Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001, s. 161–168; J.-P. Levy, *La torture dans le droit romain de la preuve*, [w:] *Collatio iuris romani. Études dédiées A Hans Ankum à l’occasion*

wiarygodnych zeznań świadków¹⁷. Stosowanie tortur w rzymskim procesie karnym jako sposób pozyskiwania dowodów było czymś powszechnym, zwłaszcza w odniesieniu do niewolników. Jeżeli chodzi o ludzi wolnych, to formalnie w republice i pryncypacie obowiązywał zakaz ich torturowania. Z kolei za panowania dynastii Sewerów dopuszczono torturowanie wolnych jako środek legalny, nawet jeśli zeznawali w charakterze świadków¹⁸. Torturom nie były poddawane określone kategorie osób, zaś jednym z wyznaczników w tym przypadku był właśnie wiek:

D. 29,5,1,33 (*Ulpianus libro 50 ad edictum*): *Impuberi autem utrum in supplicio tantum par-cimus an vero etiam in quaestione? Et magis est, ut de impubere nec quaestio habeatur: et alias solet hoc in usu observari, ut impuberes non torqueantur: terreri tantum solent et habena et ferula vel caedi.*

Powyższy fragment autorstwa Ulpiana odnosi się do *s.c. Silanianum*. Jurysta, udzielając odpowiedzi na pytanie, czy zakaz skazania niedojrzałych niewolników na karę śmierci obejmuje także zakaz przesłuchiwania ich z użyciem tortur, stwierdził, że nie powinno się stosować tortur wobec nich. Przy czym powołał się na generalną zasadę, która zakazywała takich praktyk¹⁹.

Za panowania cesarza Antoninusa Piusa wyraźne zakazano przesłuchiwania z użyciem tortur świadków poniżej 14. roku życia:

D. 48,18,10 pr.-1 (*Aurelius Arcadius Charisius magister libellorum libro singulari de testibus*): *De minore quattuordecim annis quaestio habenda non est, ut et divus Pius Caecilio Iuventiano rescripsit. Sed omnes omnino in maiestatis crimine, quod ad personas principum attinet, si ad testimonium provocentur, cum res exigit, torquentur.*

Jak czytamy w powyższym fragmencie, cesarz Antoninus Pius reskryptem wydanym między 138 a 150 r. n.e., adresowanym do Caeciliusa Iuventianusa, zabronił stosowania tortur wobec świadków mających mniej niż 14 lat, a więc

de son 65^e anniversaire 1995, no. 1, s. 241–255; P.A. Brunt, *Evidence given under Torture in the Principate*, „ZSS” 1980, no. 97, s. 256–265.

¹⁷ Szerzej zob. A. Chmiel, *Zeznania świadków i ich wartość dowodowa w rzymskim procesie karnym*, Lublin 2013 (niepubl. praca doktorska), s. 175–180 i literatura tam cytowana.

¹⁸ K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 164–165.

¹⁹ Problematyką torturowania niedojrzałych świadków przesłuchiowanych w sprawach dotyczących przestępstw z ustawy *Iulia de de adulteriis coërcendis* zajął się pośrednio K. Stolarski, *Prawno karne regulacje dotyczące niewolników w ‘Lex Iulia de adulteriis coërcendis’ z 18 roku p.n.e.*, [w:] *Culpa et poena. Z dziejów prawa karnego*, red. M. Mięka, P. Suski, Kraków 2009, s. 15–27. Zob. też: D. Stolarek, *Adultera w świetle lex Iulia de adulteriis coërcendis*, Lublin 2012, s. 20 i n; *eadem*, „*Quasi adultera*”. *Rozważania na gruncie ‘lex Iulia de adulteriis coërcendis’*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2010, nr 20, s. 135–154; *eadem*, *Ustawa julijska o karaniu za cudzołóstwo – 5 tytuł 48 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13, s. 223–240.

tych, którzy nie osiągnęli jeszcze wieku dojrzałości. W dalszej części jednak mowa jest o odstępstwie od cesarskiego zalecenia. Mianowicie w przypadku przestępstw z kategorii *maiestatis crimine* wszyscy świadkowie bez względu na wiek mieli zostać poddani torturom, ponieważ sprawa dotyczyła wagi państwowej.

O zakazie tortur wprowadzonym przez cesarza Antoninusa Piusa pisał też Callistratus:

D. 48,18,15,1 (*Callistratus libro 5 de cognitionibus*): *De minore quoque quattuordecim annis in caput alterius quaestionem habendam non esse divus Pius Maecilio rescripsit, maxime cum nullis extrinsecus argumentis accusatio impleatur. Nec tamen consequens esse, ut etiam sine tormentis eisdem credatur: nam aetas, inquit, quae adversus asperitatem quaestionis eos interim tueri videtur, suspectiores quoque eosdem facit ad mentiendi facilitatem.*

Jurysta powołał się na reskrypt cesarski, tym razem kierowany do niejakiego Maeciliusa, w którym wskazano, że nie należy stosować tortur w trakcie przesłuchania osób poniżej 14. roku życia w sprawach zagrożonych karą śmierci, a w szczególności wówczas, gdy oskarżenie nie było oparte na solidnej podstawie dowodowej. Jednak cesarz wyraźnie zaznacza, że zakaz tortur nie oznacza automatycznej akceptacji ich zeznań, ponieważ uznawał, że osoby w tym wieku posiadały skłonności do kłamstwa²⁰.

Zakaz torturowania takich świadków obowiązywał też w prawie późnego cesarstwa, co pośrednio potwierdziła konstytucja cesarzy Teodozjusza i Walentyniana z 449 r.:

C. 5,17,8,6: *Servis scilicet seu ancillis puberibus, si crimen adulterii vel maiestatis ingeritur, tam viri quam mulieris ad examinandam causam repudiū, quo veritas aut facilius eruatur aut liquidius detegatur, si tamen alia documenta defecerint, quaestionibus subdendis. Super plagis etiam, prout dictum est, illatis ab alterutro commovendis easdem probationes (quoniam non facile quae domi geruntur per alienos poterunt confiteri) volumus observari.*

WIEK OFIARY PRZESTĘPSTWA A WYMIAR KARY W PRAWIE RZYMSKIM

W źródłach prawa rzymskiego kwestia wpływu wieku na zakres odpowiedzialności karnej i wymierzonej kary pojawia się także w odniesieniu do osoby ofiary przestępstwa. Podstawowe znaczenie dla zagadnienia wieku w takim ujęciu ma fragment autorstwa Claudiusa Saturninusa:

²⁰ Por. F. Longchamps de Bérrier, *Dwie konstytucje Antonina Piusa zakazujące srożenia się nad niewolnikami*, [w:] *Crimina et mores: Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001, s. 88–89.

D. 48,19,16,3 (*Claudius Saturninus libro singulari de poenis paganorum*): *Persona dupliciter spectatur, eius qui fecit et eius qui passus est: aliter enim puniuntur ex isdem facinoribus servi quam liberi, et aliter, qui quid in dominum parentemve ausus est quam qui in extraneum, in magistratum vel in privatum. In eius rei consideratione aetatis quoque ratio habeatur.*

Jurysta odniósł się do zagadnienia *persona*, czyli osoby jako elementu składającego się na opis czynu zabronionego. K. Amielańczyk²¹ uznał, że wzmianka ta dotyczyła z jednej strony sprawcy, a z drugiej – ofiary przestępstwa, również w kontekście wieku. Odnośnie do sprawcy chodziło o ustalenie wpływu wieku na zakres odpowiedzialności karnej i wymiaru kary, natomiast wiek ofiary przestępstwa mógł należeć do znamion danego przestępstwa, co w konsekwencji miało znaczenie przy ustalaniu odpowiedzialności sprawcy²².

W prawie poklasycznym przewidziano karę śmierci za zabicie osoby w wieku dziecięcym:

CT. 9,14,1: *Si quis necandi infantis piaculum aggressus aggressave sit, erit capitale istud malum. Sive vir sive mulier infanitem necaverit, rei homicidii teneantur.*

Powyższa konstytucja Walentyniana, Walensa i Gracjana z 374 r. została wydana w związku z ustawą *Cornelia de sicariis* skierowaną przeciwko skrytobójcom, nożownikom, trucicielom, podpalaczom i osobom popełniającym morderstwo. W tym przypadku zakres penalizacji rozszerzono na rytualne zabójstwo dziecka, które zostało złożone w ofierze (*necandi infantis piaculum*). Wydaje się, że chodziło tutaj o osobę w wieku dziecięcym, a nie o zstępnego, bowiem w przypadku zabójstwa zstępnego w tekstach źródłowych występuje termin *filius* lub *filia*²³.

Poza tym do kategorii osób szczególnie chronionych przed przestępstwami seksualnymi określanymi jako *stuprum*²⁴ należeli młodzi chłopcy (*praetextati*) i dziewczęta (*praetextatae*) noszący togę będącą symbolem wieku niewinności, który poprzedzał osiągnięcie fizycznej dojrzałości:

²¹ K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne...*, s. 92.

²² Por. W. Kosior, *D. 48, 2, 3 i art. 332 k.p.k. – uwagi prawnoporównawcze*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Prawo” 2018, nr 22, s. 54 i n.

²³ Por. D. 48,9,1 (*Marcianus*): *Lege Pompeia de parricidiis cavetur, ut, si quis patrem matrem, avum aviam, fratrem sororem patrualem matrualem, patruum avunculum amitam, consobrinum consobrinam, uxorem virum generum socrum, vitricum, privignum privignam, patronum patronam occiderit cuiusve dolo malo id factum erit, ut poena ea teneatur quae est legis Corneliae de sicariis. Sed et mater, quae filium filiamve occiderit, eius legis poena adficitur, et avus, qui nepotem occiderit: et praeterea qui emit venenum ut patri daret, quamvis non potuerit dare.*

²⁴ A. Sokala, *Crimen lenocinii: Proces typizacji przestępstwa w prawie rzymskim*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 1994, nr 3, s. 27–44.

EP. 192: *Si quis matrifamilias aut praetextato praetextataeue comitem abduxisse sive quis eum eamue aduersus bonos mores appellasse adsectatusue esse dicetur.*

W rekonstrukcji *edictum perpetuum* O. Lenela²⁵ można odnaleźć, że *edictum de adtemptata pudicitia* chronił kobiety zasługujące na miano *materfamilias*, *virgines* oraz właśnie wolno urodzone dziewczęta i chłopców uprawnionych do noszenia *toga praetexta*²⁶.

Podobnie w:

PS. 5,4,14: *Qui puero praetextato stuprum aliudve flagitium abducto ab eo vel corrupto comite persuaserit, mulierem puellamve interpellaverit, quidve pudicitiae corrumpendae gratia fecerit, donum praebuerit pretiumve, quo id persuadeat, dederit, perfecto flagitio capite punitur, imperfecto in insulam deportatur: corrupti comites summo supplicio adficiuntur.*

Fragment dotyczy odpowiedzialności karnej za *stuprum* popełnione na szkodę *puero praetextato*, czyli chłopca noszącego togę *praetexta*, która miała symbolizować jego niewinność.

Podobnie Ulpian, który przedstawił przypadek popełnienia *stuprum* na niewolnicy w wieku poniżej 12 lat:

D. 47,10,25 (*Ulpianus libro 18 ad edictum*): *Si stuprum serva passa sit, iniuriarum actio dabitur: aut, si celavit mancipium vel quid aliud furandi animo fecit, etiam furti: vel, si virginem immaturam stupraverit, etiam legis Aquiliae actionem competere quidam putant.*

W przypadku popełnienia *stuprum* na niewolnicy sprawca odpowiadał na podstawie *actio iniuriarum* lub *actio servi corrupti*. Jednak kiedy sprawca dopuścił się tego czynu na niedojrzałej niewolnicy, która była jeszcze dziewczicą, to odpowiadał na podstawie skargi akwiliańskiej. Zatem zakres jego odpowiedzialności i ewentualny rodzaj i wymiar kary zależał od wieku ofiary przestępstwa. W przypadku *stuprum* popełnionego na dojrzałych niewolnicach właścicielowi przysługiwały *actio iniuriarum* lub *actio servi corrupti*, zaś gdy pokrzywdzoną była niedojrzała niewolnica (*immatura*), wtedy istniała możliwość wytoczenia *actio legis Aquiliae*²⁷.

W przypadku *stuprum* popełnianego na niewolnicy sprawca nie ponosił odpowiedzialności typowo karnej jak za występki seksualne popełnione na wol-

²⁵ O. Lenel, *Das Edictum Perpetuum*, Leipzig 1927, s. 400 (§ 192).

²⁶ D. Nowicka, *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013, s. 67, przyp. 231.

²⁷ Co do *immatura* zob. M. Torre, *De poena stupri cum puella immatura. Dissertatio DD. comitum Marci Torre patritii Veronensis et Jacobi Balsarini patritii Methonensis: Accedit elucubratio anatomica, desumpta ex operibus D. Cajetani Petrioli Romani ex typographia Generosi Salomoni*, 1754 (<https://archive.org/details/b30548925/page/n5/mode/2up>).

nej kobiecie²⁸. Zachowania takie penalizowała *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, która uzależniała odpowiedzialność sprawcy od statusu kobiety, zatem nie podlegały jej regulacjom niewolnice²⁹. W związku z powyższym mężczyzna spółkujący z niewolnicą nie popełniał przestępstwa, a tym samym nie podlegał sankcjom karnym przewidzianym za cudzołóstwo. Właścicielowi niewolnicy przysługiwały wyłącznie wyżej wspomniane skargi prawa prywatnego³⁰.

Innym przypadkiem, gdzie o odpowiedzialności karnej i wymiarze kary decydował niedojrzały wiek ofiary przestępstwa, było naruszenia dziewictwa kobiety przed osiągnięciem przez nią dojrzałości fizycznej:

CT. 9,8,1: *Post alia: ubi puellae ad annos adultae aetatis accesserint et adspirare ad nuptias coeperint, tutores necesse habeant comprobare, quod puellae sit intemerata virginitas, cuius coniunctio postulat. Quod ne latius porrigatur, hic solus debet tutorem nexus adstringere, ut se ipsum probet ab iniuria laesi pudoris immunem. Quod ubi constiterit, omni metu liber optata coniunctione frui debet; officio servaturo, ut, si violatae castitatis apud ipsum facinus haereat, deportatione plectatur, atque universae eius facultates fisci viribus vindicentur, quamvis eam poenam debuerit sustinere, quam raptori leges imponunt.*

Treść reskryptu wskazuje, że przedmiotem ochrony były kobiety, które nie osiągnęły dojrzałości formalnej (*adulta aetas*), czyli nie ukończyły 12 lat. Osobą odpowiedzialną za sprawowanie tej ochrony był opiekun kobiety, który za zaniebdanie w tym zakresie podlegał karze wygnania i przepadku majątku na rzecz skarbu państwowego. W ostatnim zdaniu konstytucji wskazano, że opie-

²⁸ PS. 1,13a,6: *Qui ancillam alienam virginem immaturamcorruperit, poena legis aquiliae tenebitur.*

²⁹ Zob. D. 48,5,6,1; D. Stolarek, *Ustawa julijska...*, s. 220

³⁰ Zob. G. 3,220: *Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed etiam si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona alicuius quasi debitoris sciens eum nihil sibi debere proscrisperit siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit siue quis matrem familias aut praetextatum adsectatus fuerit et denique aliis pluribus modis; I. 4,4,1: *Sive quis matrem familias aut Praetextatum Praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attemptata esse dicetur: et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est.* Cytowane teksty źródłowe dotyczą czynów zaliczanych do szeroko pojętej zniewagi, z tym że Gaius pisał tylko o pokrzywdzonych chłopcach, zaś w Instytucjach Justyniana wzięto pod ochronę też dziewczęta. Natrętne nachodzenie kogoś i towarzyszenie mu wbrew jego woli stanowiło podstawę do roszczeń z tytułu zniewagi, ponieważ takiemu zachowaniu towarzyszyły zaczepki słowne godzące w skromność i godność osoby. Najczęściej chodziło o nieprzyzwoite zaczepki i propozycje wykraczające poza przyjęte dobre obyczaje. Zatem wiek osób noszących togę *praetexta* miał również znaczenie dla odpowiedzialności sprawcy za szeroko pojętą zniewagę, bowiem w prawie rzymskim zniesławienie jako osobna instytucja prawna nie występowało i zasadniczo problematyka czynów zniesławiających odnosiła się do rzymskiej zniewagi. Por. M. Kuryłowicz, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994, s. 160–163; *idem*, *Dobromila Nowicka, Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013, (*Uniwersytet Wrocławski, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa*, ss. 334). *Recenzja*, „Zeszyty Prawnicze” 2014, z. 14, s. 229; D. Nowicka, *Zniesławienie...*, ss. 334.*

kunowi powinna zostać wymierzona kara kwalifikowana, tak jak w przypadku gwałtu³¹.

Wiek kobiety podlegającej pieczy należał również do znamion przestępstwa cudzołóstwa:

D. 48,5,7 (*Marcianus libro decimo institutionum*): *Qui pupillam suam duxit uxorem contra senatus consultum, nec matrimonium est hoc et potest adulterii accusari, qui tutor vel curator fuit et intra vicensimum sextum annum duxit uxorem non a patre desponsam vel destinam vel testamento denominatam.*

W przedstawionym passusie wskazano, że opiekun lub kurator ponosili odpowiedzialność karną na podstawie *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, jeżeli zawarli związek małżeński ze swoją podopieczną, nim ta osiągnęła 26. rok życia. Zatem wiek kobiety był traktowany jako znamię czynu zabronionego, bowiem zawarcie związku małżeńskiego z podopieczną powyżej tego wieku nie skutkowało pociągnięciem opiekuna lub kuratora do odpowiedzialności karnej³².

PODSUMOWANIE

Krótko podsumowując zagadnienie wpływu wieku na wymiar kary w rzymskim prawie karnym, można stwierdzić, że wiek sprawcy mógł być okolicznością łagodzącą sędziowski wymiar kary oraz wpływał na jej rodzaj, z tym że prawo rzymskie chroniło nie tylko osoby niedojrzałe (chłopcy do 14. roku życia i dziewczęta do 12. roku życia), które nie miały jeszcze właściwego rozeznania bezprawności podejmowanych działań, ale również osoby starsze, które na mocy reskryptu Antoniusa Piusa mogły być zwolnione z odbywania kary pracy w kopalniach. Poza tym w rzymskim procesie karnym wiek odgrywał istotną rolę przy stosowaniu kary tortur. Wprawdzie *quaestio per tormenta* nie stanowiło odrębnego dowodu, a służyło jedynie jako środek uzyskania przyznania się obwinionego lub wiarygodnych zeznań świadków, w procesie karnym z zasady osoby poniżej 14. roku życia nie powinny być przesłuchiwane.

Ponadto kwestia wpływu wieku na zakres odpowiedzialności karnej i wymierzonej kary pojawia się także w odniesieniu do osoby ofiary przestępstwa. Szczególną ochronę prawo rzymskie rozciągało na osoby poniżej 12. roku życia przy przestępstwach seksualnych określanych jako *stuprum*.

³¹ J. Wiewiorowski, *Regulacja przeciwko naruszeniu praw dziewczyny przez jej opiekuna – obrona wolności wyboru męża czy odrębny typ zbrodni?*, „U Schyłku Starożytności – Studia Źródłoznawcze” 2016, nr 15, s. 14.

³² J. Misztal-Konecka, *Bigamia w prawie rzymskim*, Lublin 2011, s. 89.

BIBLIOGRAFIA

- Amielańczyk K., *Głos cesarza Hadriana w sprawie s.c. Silanianum*, „Zeszyty Prawnicze” 2006, z. 6.
- Amielańczyk K., *Lex Cornelia de sicariis et veneficis: Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom 81 r. p.n.e.*, Lublin 2011.
- Amielańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- Brunt P.A., *Evidence given under Torture in the Principate*, „ZSS” 1980, no. 97.
- Chmiel A., *Zeznania świadków i ich wartość dowodowa w rzymskim procesie karnym*, Lublin 2013 (niepubl. praca doktorska).
- Crofts T., Crofts W.T., *The Criminal Responsibility of Children and Young Persons: A Comparison of English and German Law*, Aldershot 2002.
- Hillner J., *Prison, Punishment and Penance in Late Antiquity*, Cambridge 2015.
- Kołodko P., *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych. Od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*, Białystok 2012.
- Kosior W., *Age of a Victim as Crime's Feature in Roman Law*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 4.
- Kosior W., *D. 48, 2, 3 i art. 332 k.p.k. – uwagi prawno-porównawcze*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Prawo” 2018, nr 22.
- Kosior W., *Kategorie i granice wieku oraz ich znaczenie w rzymskim prawie prywatnym*, Rzeszów 2022.
- Krenkel W., *Naturalia non turpia: sex and gender in ancient Greece and Rome*, Hildesheim 2006.
- Kuryłowicz M., *Dobromila Nowicka, Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013, (Uniwersytet Wrocławski, Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, ss. 334). Recenzja, „Zeszyty Prawnicze” 2014, nr 14.
- Kuryłowicz M., *Odpowiedzialność „nieletnich” za czyny bezprawne w prawie rzymskim*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi*, red. T. Bojarski, Lublin 1988.
- Kuryłowicz M., *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994.
- Leksykon rzymskiego prawa karnego. Podstawowe pojęcia*, red. M. Jońca, Warszawa 2021.
- Lenel O., *Das Edictum Perpetuum*, Leipzig 1927.
- Levy J.-P., *La torture dans le droit romain de la preuve*, [w:] *Collatio iuris romani. Études dédiées A Hans Ankm à l'occasion de son 65e anniversaire* 1995, no. 1.
- Longchamps de Bérier F., *Dwie konstytucje Antonina Piusa zakazujące srożenia się nad niewolnikami*, [w:] *Crimina et mores: Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001.
- Loska E., *Kilka uwag na temat zeznań niewolników w procesie karnym*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, nr 60.
- Łapicki B., *O spadkobiercach ideologii rzymskiej: okres chrystianizacji Cesarstwa Rzymskiego*, Łódź 1962.
- Misztal-Konecka J., *Bigamia w prawie rzymskim*, Lublin 2011.
- Mommsen T., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899.
- Nowicka D., *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław 2013.
- Rein W., *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian. Ein Hilfsbuch zur Erklärung der Classiker und der Rechtsquellen*, Leipzig 1844.
- Robinson O.F., *Slaves and the Criminal Law*, „ZSS” 1981, no. 98.
- Sitek B., *„Quaestionem” intellegere debemus tormenta et corporis dolorem ad eruendam veritatem*, [w:] *Crimina et mores: Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. Kuryłowicz, Lublin 2001.
- Sokala A., *Crimen lenocinii: Proces typizacji przestępstwa w prawie rzymskim*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 1994, nr 3.
- Solazzi S., *Qui infanti proximi sunt*, „Labeo” 1955, no. 1.

- Stolarek D., „*Quasi adultera*”. Rozważania na gruncie ‘*lex Iulia de adulteriis coërcendis*’, „Roczniki Nauk Prawnych” 2010, nr 20.
- Stolarek D., *Adultera w świetle lex Iulia de adulteriis coërcendis*, Lublin 2012.
- Stolarek D., *Ustawa julijska o karaniu za cudzołóstwa – 5 tytuł 48 księgi Digestów. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, z. 13.
- Stolarski K., *Prawno karne regulacje dotyczące niewolników w ‘Lex Iulia de adulteriis coërcendis’ z 18 roku p.n.e.*, [w:] *Culpa et poena. Z dziejów prawa karnego*, red. M. Mięka, P. Suski, Kraków 2009.
- Świrgoń-Skok R., ‘*Crimen termini moti*’. *Ochrona znaków granicznych w państwie rzymskim*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007.
- Torre M., *De poena stupri cum puella immatura. Dissertatio DD. comitum Marci Torre patritii Veronensis et Jacobi Balsarini patritii Methonensis: Accedit elucubratio anatomica, desumpta ex operibus D. Cajetani Petrioli Romani ex typographia Generosi Salomoni*, 1754 (<https://archive.org/details/b30548925/page/n5/mode/2up>).
- Wiewiorowski J., *Regulacja przeciwko naruszeniu praw dziewczyny przez jej opiekuna – obrona wolności wyboru męża czy odrębny typ zbrodni?*, „U Schyłku Starożytności – Studia Źródłoznawcze” 2016, nr 15.
- Zabłocka M., Zabłocki J., *Ustawa XII Tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2003.

ABSTRACT

This article takes a closer look at the issues of the influence of age on punishment in Roman criminal law. It does not deal in detail with the issue of the influence of an offender's age on the emergence of criminal responsibility in Roman law, as this issue has already been the subject of many scientific publications. On the other hand, an answer was sought to the question of how the age of the offender affected the scope of the punishment imposed on him. For, as the source material indicates, Roman law protected not only immature persons, who did not yet have a proper understanding of the unlawfulness of their actions, but also older persons, whose age made it impossible to serve their sentence. In addition, an attempt was made to answer the question of whether and how the age of the victim of a crime may have influenced the sentence, especially in the case of sexual offences defined as *stuprum*.

Keywords: age; sentencing; Roman criminal law; offender; victim of crime

ABSTRAKT

W artykule przybliżono zagadnienia wpływu wieku na wymiar kary w rzymskim prawie karnym. Nie zajmowano się szczegółowo problematyką wpływu wieku sprawcy na powstanie odpowiedzialności karnej w prawie rzymskim, bowiem to zagadnienie było już przedmiotem wielu publikacji naukowych. Natomiast dążono do odpowiedzi na pytanie, jak wiek sprawcy wpływał na zakres wymierzonej mu kary, ponieważ jak wskazuje materiał źródłowy, prawo rzymskie chroniło nie tylko osoby niedojrzałe, które nie miały jeszcze właściwego rozeznania bezprawności podejmowanych działań, ale również osoby starsze, których wiek uniemożliwiał odbywanie kary. Ponadto w opracowaniu starano się odpowiedzieć na pytanie, czy i jaki wpływ na wymiar kary mógł mieć wiek ofiary przestępstwa, zwłaszcza przy przestępstwach seksualnych określanych jako *stuprum*.

Słowa kluczowe: wiek; wymiar kary; rzymskie prawo karne; sprawca; ofiara przestępstwa